Szécsi József

Az ókori zsidóság története

15. A hellenizmus kora

Tartalom:

1. A hellenizmus
1.1. A hellének
1.2. A hellenista
1.3. A hellenizmus
1.3.1. Fogalma
1.3.2. Elterjedése
1.3.3. Filozófia és vallás
1.4. A hellenizmus és a zsidóság
1.4.1. Palesztinában
1.4.2. A diaszpórában
2. Alexandriai Philo
2.1. Élete
2.2. Munkássága
2.3. Philo gondolatvilága
3. Nagy Sándor és utódai
3.1. Nagy Sándor
3.2. A diadokhoszok
3.3. A szeleukidák
3.3.1. Antiokhosz
3.4. A ptolemaiszok
Bibliográfia

1. A hellenizmus

1.1. A hellének

A hellének a görögök voltak. A profán nyelvhasználatban a hellén elnevezés eredetileg csak az ugyanazon nyelv, műveltség, szokások és vallás révén összetartozó görög törzsekre vonatkozott, de már a i. e. V-IV. században nemzeti hovatartozásuktól függetlenül mindazokra kiterjedt, akik neveltetésük révén ezt a nyelvet, műveltséget elsajátították; mindenki más barbárnak számított.

A LXX-ban az elnevezés nemzeti árnyalata több bibliai és apokríf/deuteronomisztikus helyen kerül előtérbe.[1] Az Újszövetségben is a görög nyelven beszélő számít görögnek,[2] szemben a barbárral.[3] A görög olykor

---

[1] Dániel 8,21; 10,20; 11,2; 1Makkabeus 6,2; egyébként 1Makkkabeus és 2Makkkabeus csak a második jelentésében, művelődési vonatkozásban él vele, ugyanígy Izaiás 9,12 is (LXX; a fordítás korában a Palesztina partvidékén élő filiszteus lakosság teljesen hellenizált volt.

[2] János 19,20; Apostolok Cselekedetei 21,37

[3] Római 1,14; Apostolok Cselekedetei 28,2

vonzódott a zsidó valláshoz.[4] Pálnál a görög gyakran azonos a nem zsidóval,[5] ez onnan érthető, hogy Pál missziós területe az akkor ismert világ csaknem teljesen hellenizált részével esett egybe, ahol zsidókon kívül csak görögök éltek, de a görögökön kívül Pál a barbárokat[6] és a szkítákat[7] is ismerte. A hellén szónak „pogány” jelentését, amely a kereszténység utáni görögben kialakult az Újszövetség még nem ismeri.[8]

1.2. A hellenista

A hellenista etimológiailag olyan személyt jelöl, aki „görögül beszél, ill. görög módra él”. Az Apostolok Cselekedetei 6,1; 9,29 és 11,20 (a magyar fordításban: „görög”) kivételével csak a kereszténység utáni profán irodalomban fordul elő. Általános vélemény szerint a szórványban élő zsidókra vonatkozik, akik a zsidóktól eltérően szívesen beszéltek egymás közt görögül, és a Bibliát is görögül olvasták (Hetvenes-fordítás). Egyetemességük (univerzalizmusuk) és a Templommal kapcsolatos álláspontjuk révén is különböztek a zsidóság másik részétől. Ez utóbbi szempontból rokonságot mutatnak a qumráni közösséggel. Az Apostolok Cselekedetei 6,1 alapján feltehető, hogy az ún. pogánykeresztények egy jelentős csoportja közülük került ki. István vértanú és maga Pál is közéjük tartozott; e feltevés a meg nem tért hellenistákkal folytatott vitáikra is magyarázatul szolgálhat,[9] akik a zsidó Törvény értékeihez ragaszkodtak.

1.3. A hellenizmus

1.3.1. Fogalma

A régi klasszikus irodalomban a görög nyelv, művelődés és vallás ismeretét és használatát, ill. követését jelenti.[10] J.G.DROYSEN: Geschichte des Hellenismus (1925) c. műve óta hellenizmuson azt a művelődési formát értjük, amely Nagy Sándor hódításai nyomán – aki a meghódított területeken mindenütt görög kolóniákat alapított – a keleti és a görög kultúra kölcsönhatása révén alakult ki.

1.3.2. Elterjedése

---

4 János 12,20; Apostolok Cselekedetei 14,1; 17,4
5 Római, 1Korintusi, Galata, Kolosszei
6 Római 1,14
7 Kolosszei 3,11
8 Talán kivétel Márk 7,26; 7,26–30: az a kegy, amelyben Jézus itt egy görögöt részesít, még ritkaságnak számít.
9 Apostolok Cselekedetei 6,9 kk.; 9,29
10 Így a 2Makkabeus 4,12 is.

A Földközi-tenger mellékén keletkezett kereskedőkolóniák, görög zsoldosok, valamint annak révén, hogy görög művészek és mesterek keletnek szinte minden fontos központjában dolgoztak, a talaj már rég elő volt készítve, amikor Nagy Sándor (i. e. 336–323), aki a görög művelődést minden más művelődés fölé helyezte, tudatosan is terjesztette a hellenizmust, úgyhogy az egész Közel-Keleten elterjedt. Nagy Sándor több mint 70 új várost alapított, közülük több róla kapta a nevét is, pl. Egyiptomban Alexandria. Ezekben a nyelv és a lakosság, a létesítmények és az intézmények mind a hellenizmus térhódítását voltak hivatva előmozdítani a már meglévő számos régebbi város elgörögösítéséről nem is szólva. A szeleukidák folytatták Nagy Sándor művét, az ő nevükhöz szintén sok új város fűződik, pl. Antióchia, Laodicea, Szeleukia, Apamea. Az i. e. III. században már nyugaton is éreztette hatását a hellenizmus, és a rómaiak csakhamar azt tekintették előkelőnek, ha gyermekeiket Athénba küldik tanulni. Így Rómában a latin nyelv hamarosan elvesztette tekintélyét, egyszerűen csak kereskedelmi nyelv lett, aki nem tudott görögül, az nem érezte magát művelt embernek. Bár a hellenizmus nagy területen hódított, mégis csak a városok határain belül, a felsőbb rétegek körében dívott. Vidéken a görög nyelv nem terjedt el. A lakosság nagy része ugyan tudott valamennyire görögül, és átvett különféle görög szokásokat, ám a tömegek kitartottak őseik vallása és szokásai mellett. A görög nyelv, filozófia, tudomány és művészet térhódítása jelentős kiegyenlítődést (nivellálódást) vont maga után, és – legalábbis külsőre – megteremtette a civilizáció egyfajta egységét. Ezzel együtt járt a közlekedés előmozdítása, s ez a kereszténység terjedését is elősegítette. Másfelől a görög művelődés is mélyreható változásokon ment át az idegen népekkel való érintkezés következtében. A hellenizmus kozmopolitizmusában nagyrészt veszendőbe mentek a görög törzsek sajátosságai, a „klasszikus” formák gazdagsága és tisztasága, a művészi teremtőerő és a filozófiai gondolkodás. Ugyanakkor nyereséget jelentett az enciklopédikus ismeretek gyarapodása, a természettudomány, a filológia és az irodalomkritika felvirágzása.

1.3.3. Filozófia és vallás

A)

Arisztotelész filozófiája nyomán a tudományos vizsgálódás és a megfelelő módszerek iránti érzék továbbra is élt; az akadémia elsősorban etikai kérdésekkel foglalkozott, úgyhogy olykor még Platón (i. e. 430–348) példáját is szem elől tévesztette; ugyanakkor új irányzatok bontakoztak ki, így a szkepticizmuson kívül főleg az epikureizmus[11] és a sztoicizmus[12] (vö.

[11] Az epikureizmus empirista felfogású filozófia. Epikurosz ógörög filozófus után kapta a nevét. A hedonizmus egyik alcsoportjaként tartják számon. Szerinte törekedni kell a lehető legtöbb öröm elérésére minden áron, ám több hedonista felfogással ellentétben az öröm alatt itt a szellemi örömök értendők, mint a tanulás vagy barátkozás. Az örömöt a szenvedés kiküszöbölésének eszközeként tartja számon. A politikától való eltávolodást az erkölcsös élet zálogának tekinti. Epikurosz (vagy Epikürosz) (Szamosz sziget, i. e. 341.

Apostolok Cselekedetei 17,18). Epikurosz (i. e. 342–270), aki egyfajta pán-atomizmust képviselt, amelyen belül még az emberi szellem is anyagnak minősült, az ember legfőbb boldogságát a természet nyújtotta élvezetek kiélvezésében látta. Ez az életelv az ő megfogalmazásában még a tisztesség határain belül mozgott (Horatius[13]), de nagyon sokan az élvezetek hajhászásának igazolásaként értelmezték. Ezzel szemben a sztoikusok mérhetetlen testnek tekintették a világot, amelyet áthat egy értelmes és cselekvő elv, amely a tűz természetével bír és észnek (logosz) hívják, ez az ész az Isten volt. A további fejlődés során a kozmosz (világ) végül megsemmisül, mégpedig világégés következtében, de utána új körforgás kezdődik. Életelvül a sztoicizmus az értelem, a belátás elsőbbségét hirdette az érzelmivel szemben. Aki igazán bölcs, azt nem lehet megingatni (átáráxiá), de a szenvedélyek sem ragadják el (ápáthejá). Minthogy minden ember: a rabszolga és a szabad, a görög és a barbár egyaránt részese a „világszellem”-nek, azért az emberek egyformák, valamennyien testvérek a kozmosz egyetlen nagy poliszában.

B,

A görög bölcsek már nem hittek a személyes istenek létében, vagy legalábbis nem tartották méltónak az isteneket arra, hogy az emberek tekintetbe vegyék őket, a nép azonban vallásos maradt. Mégis, a hellenizmus nagymértékben hozzájárult az istenek azonosításához, ami annál könnyebb volt, mivel az asszír, babilóniai és perzsa uralkodók, ill. egy hatalommal bíró papság hatására a keleti istenek közül sok egyetemes jellegűvé vált. Zeuszt látták a római Jupiterben, az egyiptomi Ámonban és Szerápiszban, a szír Baal-Samemben; Atargatisz, Astarte, Artemisz, Hesztia, Leto stb. olyan nevek voltak, amelyek mind ugyanarra az istennőre, Iziszre vonatkoztak. A vallás terén a hellenizmus többet olvasztott magába, mint amennyi újat nyújtott. Itt mindenekelőtt az uralkodói kultuszt kell megemlíteni, amelyet Nagy Sándor átvett, miután Ámon szentélyét

---

december – Athén, i. e. 270), görög atomista filozófus, Démokritosz természetfilozófiájának a követője. Megvetette korának összes gondolkodóit, kivételt csupán Anaxagorásszal és Démokritosszal tett, ugyanis fontosnak tartotta, hogy autodidaktának tekintsék és nem ismert el semmilyen kapcsolatot saját bölcselete és mások gondolatai között.

[12] A sztoikus filozófia vagy sztoicizmus a i. e. 310 körül Kitioni Zénón (Zeno of Citium) által Athénban alapított, az antik korban és kora középkorban igen befolyásos sztoikus filozófiai iskola tanainak (a sztoának) az összessége. A „sztoikus” szó a görög sztoa (oszlop)csarnok, „terasz” szóból ered, mivel az előadásokat és összejöveteleket az Athéni piactér előcsarnokaiban (sztoa poikilé) tartották.
Zénón utódai az iskola élén Khrüszipposz és Kleanthész voltak, de az iskola követői és művelői között olyan, jóval súlyosabb nevek is vannak, mint Marcus Tullius Cicero római szónok, filozófus és államférfi, Lucius Annaeus Seneca filozófus és politikus (Nero császár tanítója), vagy Marcus Aurelius római császár és filozófus.
A sztoikus filozófia az addigi görög természetfilozófiai hagyománynak némileg ellentmondva, Szókratészhez híven, inkább (bár nem kizárólag) a társadalomra és az emberekre, a humánumra irányult, például minden ember azonos értékűségét hirdették, és általában is a holizmust, az univerzum mélyen fekvő egységét tartották hangsúlyozandónak, valamint a panteizmust, amely tanítás szerint az isten(ek) egylényegű(ek) a természettel, az univerzummal. A keleti filozófiák közül leginkább a buddhizmussal rokonítható ez az irányzat.

[13] Quintus Horatius Flaccus, római költő. (Venusia, ma Venosa, Olaszország, i. e. 65.– Róma, i. e. 8.)

meglátogatta Sziva oázisában, a görögök azonban csak vonakodva fogadták el. Utódait eleinte csak haláluk után részesítették istenségnek kijáró tiszteletben, de hamarosan már életükben is. Minden bizonnyal azon az alapon, hogy mint királyok az emberek fölött állónak tartották magukat. Különféle keleti istenek és kultuszaik kedveltté váltak a hellenizmusban. Ez részben azzal a nagyobb létbiztonság és a több boldogság utáni vággyal függött össze, amely akkor többé vagy kevésbé meghatározatlanul ugyan, de általánosan elterjedt, az intellektuális réteg ezt a nagyobb létbiztonságot és a több boldogságot a megismerésben és a filozófiában kereste, a i. u. I. századtól konkrétan a gnózisban. Ugyanakkor az egyszerű nép a misztériumvallásokban (misztérium), Izisz, Szerapisz, Mitrász és Adonisz titokzatos kultuszában kereste az üdvösségét.

1.4. A hellenizmus és a zsidóság

1.4.1. Palesztinában

A hellenizmus még a perzsa kor előtt behatolt Jeruzsálembe, az i. e. III. században pedig pl. a Prédikátor könyve kérdésfeltevésében, valamint abban a tényben is megnyilvánult, hogy sokan tudtak görögül. Nem sokkal később – az egész sor hellén várostól övezett – Jeruzsálemben is alakult egy hellenizáló párt, amely a zsidó törvényt, a Tórát, mint elavultat elvetette, és általános egyenlősítésre (uniformizálásra) törekedett, hogy így részesévé válhasson a hellén közjónak és élvezhesse a jólétet. IV. Antiokhosz (i. e. 175–164) védelme alatt ez az irányzat Józon és Menelausz vezetésével részben meg is valósította tervét: Jeruzsálemet is elismerték görög polisznak és mint ilyen kapott gimnáziumot. Mivel IV. Antiokhosz a Józon által szorgalmazott hellenizmust túlságosan felszínesnek ítélte, maga vette kezébe az ügyet (i. e. 167). Megtiltotta a Tóra követését, a Templomot pedig az Olümposzi Zeusznak szentelte. A Makkabeusok fegyveres szembeszegülésének eredményeként a Templomban helyreállították az ÚR kultuszát (i. e. 164), újra bevezették a circumcísiót, valamint a törvény megtartásának kötelezettségét. I. e. 163: V. Antiokhosz semmisnek nyilvánította a tilalmat elrendelő dekrétumot. A kivételes helyzetet, amelyet III. Antiokhosz Jeruzsálemnek biztosított (i. e. 198), törvénybe iktatták és elismerték. A Hasmoneusok, akik a törvényért síkra szálltak, nem voltak fanatikusok. Számos külföldi kapcsolatot teremtettek, ill. ápoltak, és ha vallásukkal nem állt szemben, nem vonakodtak a hellenizmusból különféle szóhasználatot, szokásokat vagy az anyagi jólétet átvenni. Johannesz Hürkánosz (i. e. 134–104) még idegen zsoldosokat is fogadott, és Athénban nagy tiszteletnek örvendett a Palesztinába látogató görögök iránt tanúsított magatartásért,[14] I. Arisztobulosz (i. e. 104) pedig megkapta a görögbarát (philhellén) melléknevet.[15] Amikor Nagy Heródes, aki színházat, amfiteátrumot

[14] Josephus Flavius: Antiquitates Iudaicae 14,8.5
[15] Josephus Flavius: Antiquitates Iudaicae 13,4.3

és hippodromot is épített a városnak,[16] Jeruzsálemben átépítette a Templomot, a hellén építészek mértékeihez igazodott (vö. Heródes más építkezéseivel, pl. Szamariában). Végül tanúsítja a hellenizmusnak Palesztinába való behatolását az arámba bekerült görög szavak nagy száma is. Mindamellett: Johannesz Hürkánosz idején nyílt törésre került sor a Hasmoneusok és a farizeusok között. Ez utóbbiak a hasszideusok örökébe léptek, akik a Tóráért folyó harcban csatlakoztak a Makkabeusokhoz. A hellenizmus egyre erősödő hatása, amelyet a Hasmoneusok dinasztiájában is érzékeltek, valamint azok a csalódások, amelyeket a hitehagyások és az üldöztetések okoztak, arra indították a farizeusokat, hogy a Törvényt számos új rendelkezéssel mintegy „körülkerítsék" és így az érintkezést a zsidók és a hellének között korlátok közé szorítsák, saját jellegüket pedig a lehető legtisztábban megőrizzék. Velük szemben álltak a szadduceusok, akikhez a papok zöme és az arisztokrácia tartozott, sőt maga Johannesz Hürkánosz is csatlakozott. Az írott Törvényhez való ragaszkodásban ez a párt semmiféle túlzástól nem riadt vissza, és szűk látókörű politikája következtében teljesen elszigetelődött. Az ilyen magatartással fordultak szembe a i. e. I. században olyan könyvek, mint a Habakuk kommentár vagy a Salamon Zsoltárai, és megbélyegezték az istentelenséget. A hellenizmus elleni védekezést tükrözik olyan művek, mint: 1Makkabeus (Makkabeusok könyvei), amely Józsue és a Bírák szellemében fogant vagy Hénoch, amely pl. a 72–82. fejezetekben régen túlhaladott asztronómiai nézeteket szentesít, mindent elvetve, amit e téren tudományos ismeretekben a hellenizmus csak nyújthatott. Ugyanígy a Jubileumok könyve és a Tizenkét Pátriárka Testamentuma is, bár ezek a Hasmoneusokról kedvezően vélekednek. Az, hogy az esszénusok eltűrték a hellenizmus hatását, ahogy ezt Alexandriai Philo és Josephus Flavius állítja, azt többnyire tagadják a kutatók.

1.4.2. A diaszpórában

A diaszpórában szükségszerűen szabadabban vélekedtek a hellenizmusról. Nemcsak görögül beszéltek, hanem a Bibliát is görögre fordították, ez a Hetvenes-fordítás. E fordítás szellemében zsidó, nemcsak azért, mert a fordítók némelyike szolgaian követte az eredetit, hanem mert Izrael örökségét hűen akarta továbbadni.[17] A Bölcsesség könyvére volt hatással a hellenizmus, így az emberi lélek létét illető platóni színezetű tanításával, valamint a halhatatlanságról szóló tanával, de itt is egyértelműen a zsidó vallás védelme és terjesztése volt a szerző célja. Így pl. világosan szembefordult a sztoicizmus panteizmusával. I. Arisztobulosz és Alexandriai Philo, aki Platón csodálója volt (úgyannyira, hogy a legszentebb címmel ruházta fel) ennél tovább mentek. Az exegézis egyik módszerével (a Szentírás allegorikus értelmezése), amelyet a

---

[16] Josephus Flavius: Antiquitates Iudaicae 15,8.1

[17] Ha hellén kifejezéseket vett át a fordító, ezt gyakran polemizáló céllal tette, arra csak egyetlen példát találunk, hogy a Biblia teológiáját hellén gondolattal kiegészítette.

sztoicizmusból kölcsönöztek, meg akartak róla győzni, hogy a Tóra – helyes értelmezése esetén – implicite a hellenizmus teljes bölcsességét felöleli. Az, hogy őket is ortodoxnak tartották, az Arisztobuloszt illetően a 2Makkabeus 1,10-ből[18] látható, Alexandriai Philo vonatkozásában viszont abból a tényből következik, hogy elküldték: Caligulánál védje a zsidók ügyét. Jeruzsálem pusztulása (i. u. 70) után és a farizeusi irányzat győzelme után a LXX elítélésével a szórványban élő zsidók körében is győzött az elzárkózás.

2. Alexandriai Philo

2.1. Élete

Alexandriai Philo (Phülón) az ókori zsidóság legnagyobb hellenista filozófusa volt. Kb. i. e. 15 és i. u. 45 között élt. Gazdag alexandriai kereskedőcsaládból származott. Olyan feltevések is vannak, hogy Alexandriai Philo elődei prozeliták voltak, eredetileg egyiptomiak, akik áttértek a zsidóságba. A családnak szoros kapcsolatai voltak mind a császári házzal, mind Heródes dinasztiájával. Alexandriai Philo testvére Marcus Julius Agrippa, I. Agrippa királynál az alabarkha, a pénzügyeket intéző legfőbb királyi tisztviselő rangját szerezte meg. Később Claudius császár barátja és anyjának tiszttartója lett. Fia, Alexandrosz pedig i. u. 46–48 között procurator. Maga Alexandriai Philo az alexandriai zsidóközösségben fontos szerepet töltött be, a zsinagógában előadásokat tartott. Élénk figyelemmel követte kora világtörténelmi eseményeit, amelyekben különösen fontos számára a korai császárkorban jelentkező zsidó üldözés, amelyik Seianus, Pilatus, Flaccus és Caligula működésében csúcsosodik ki. Alexandriai Philo tevékenységével az alexandriai zsidóság szellemi vezetőjévé lesz. I. u. 39/40-ben idős emberként küldöttséget vezet Rómába Gaius Caligula császárhoz, hogy biztosítsa az egyiptomi zsidóság polgárjogait, amelyeket Flaccus helytartó tevékenysége veszélyeztetett. Ennek az útnak az eseményeiről szóló híradás és tanulságait őrzi két műve: In Flaccum és a Legatio ad Gaium. Járt Jeruzsálemben is és látta a Templomot, de csak annak előudvarába léphetett be.

2.2. Munkássága

Alexandriai Philo munkásságának gyökerei részben a hellenista kultúrában, közelebbről a görög filozófiában, másrészt az alexandriai zsidó exegéta-iskolában találhatók meg. A ma ismert műveinek szövege a VI–XI. sz. között ránk maradt kéziratokon alapul. Ezek részben a művek címeit is megőrizték. Alexandriai Philo az ókeresztény korban is nagy tiszteletben állott, az egyházi

[18] 2Makkabeus 1,10: A 180. esztendőben. Jeruzsálem és Júdea népe, a nagytanács meg Júdás üdvözlik Arisztobuloszt, Ptolemajosz királynak a felkent papok nemzetségéből való tanítóját, valamint az egyiptomi zsidókat, és jó egészséget kívánnak nekik!

atyák közé számították és műveiből Florilegiumot (Ékes mondások gyűjteményét) és Katénát (Lánckommentárt) állítanak össze. Az előbbit Damaszkuszi szent János, az ókeresztény kor utolsó nagy dogmatikusa, az utóbbit a bizánci korban Gázai Prokóposz készítette. Sok neki tulajdonított töredéket még nem sikerült azonosítani. Eredeti művei nem terjedhettek többre, mint amelyeket Eusebius a III. században Caesarea könyvtárából ismert.

Alexandriai Philo tudományos fő műve a Genezishez írt nagy allegorikus kommentárja. Nem tudományos, hanem katechetikai jellegű az eredetileg örmény nyelven fennmaradt két műve: Questiones in Genesin és a Questiones in Exodum, amely valószínű, hogy a Pentateuchosz végéig terjedhettek, de a többi részük elveszett. A mózesi törvényadásról szólnak De opificio mundi, De decalogo, és a De specialibus legibus című művei. A kozmopolita bölcs szól az Ábrahámról és Józsefről írt műveiben, de ugyanehhez a műfajhoz tartozik a Mózesről írt két könyve (Theiosz ánér), és az örményül ránk maradt írásai az erényről, megjutalmazásról, a büntetésről, az áldásról és az átokról. Külön műfajt képez a zsidóságtól elfordult unokaöccsével, Tiberius Alexanderrel folytatott dialógusa: Quod omnis probus liber sit. Ebben kapunk részletes leírást az esszénusokról, valamint az Apologia című művében. Az erényekről (Peri áretón) írt könyve egy öt részből álló teológiai-politikai röpirat. A De vita contemplativa (amely a therapeutákról tudósít) és a De aeternitate mundi valószínűleg eredetiek, de a Liber antiquarum biblicorum nem eredeti, csak neki tulajdonított irat.

2.3. Alexandriai Philo gondolatvilága

Alexandriai Philo a zsidó és a görög gondolkodás szintézisére törekedett. Sikerült is neki egy olyan szintézist létrehoznia, amelyet egységes vallási keret jellemez. Ezt azonban gyakran áttöri a különböző kultúrák eltéréséből adódó kettősség. Philo gondolkodásában szilárd helye van a Biblia Istenének, aki feltétlen Úr a világ és az ember felett. A világ (koszmosz noétosz), a megismerhető világegyetem és a mennyei ember (ánthróposz urániosz) mintegy Isten képmása (ejkón). Az univerzum Platónhoz hasonlóan szellemi jellegű, amely rokon az őt éltető erővel, a Logosszal, amely mellett hozzá hasonló, de vele nem egyenlő szerepet játszik az értelem (nusz, logiszmosz), a szellem (pneuma) és a gondolkodás (phronészisz). A Logosz valójában a világegyetem központja, aki megvolt, mielőtt Isten a világot megteremtette, de maga is Isten teremtménye. Ő az Isten igazi képmása, a tapasztalati világ viszont mintegy a Logosz képmása, egy második eikón (mimema), szűkebb értelemben maga az ember. Az ember ősképe a „mennyei ember”, aki a földi ember jobbik része, akiben együtt van a két nem, bár nem androgün jellegű.

A Logosz Alexandriai Philo monotheizmusa ellenére szinte egy második isteni személy szerepét tölti be. Isten első, idősebb fiának számít, míg vele szemben az érzékelhető világ (koszmosz aiszthétosz) csak Isten második, fiatalabb gyermeke, amelyet a Logosz mintegy ruhaként öltött magára. A Logosz a makrokozmoszt és a mikrokozmoszt nemcsak áthatja, hanem annak feje is. Epikurosz-ellenes hangsúllyal hirdeti, hogy a világot Isten teremtette, és csak ez az egy, Isten által teremtett világ létezik. Ezzel a gondolatmenettel Alexandriai Philo Mózesnek és szerinte Mózes szellemi utódjának, Platónnak a művét is előkészítette.

Isten a világot a maga erői, igéi (logoj) által kormányozza, amelyek az isteni értelem tulajdonságai, de a világgal szubsztanciálisan egyek is lehetnek, mint megszemélyesített isteni attribútumok, hiposztázisok, amelyek Isten és a világ között állnak, de nem válnak soha istenekké. Ezeknek a gondolatoknak a néphit ad tartalmat: lelkek, angyalok és démonok vannak az Isten és az ember között. A lelkek részben Istennél maradnak, részben inkarnálódnak, részben lesüllyednek. A Logosz mint főangyal adja meg mindennek a jellegét a világon. Ő határozza meg kinek-kinek a nemét, helyét és sorsát. Ő köti egybe a mennyei és a földi világot, Istent és az embert. Az ember halhatatlan lélekből és halandó testből áll, de a lélek nem egy démonizált világba, gonosz testbe jön, hogy aztán a halállal megszabadulva visszatérjen mennyei hazájába. Alexandriai Philo dualizmusa bibliai dualizmus marad, amelyikben a gonosz nem önálló princípium, csak engedetlen teremtmény. Ez az alapvető különbség a gnózis és Alexandriai Philo megváltástana között.

A Logosz amikor elhelyezi az embert a földi világba, egyúttal mint fiatalabb istenfiúnak részt ad neki a mennyei emberből is, azaz saját képmásából (ejkón) és kaput nyit előtte, hogy dinamikus kapcsolatba lépjen az univerzum rendjével és magasabb régióival. Ezért Alexandriai Philo a Logoszt egyben Szabadítónak (szótér) is nevezi. A Logosz az embert a tudatlanságtól és az engedetlenségtől szabadítja meg.

Alexandriai Philo, mint az egész zsidóság, szilárdan kitart a szabad akarat mellett. Az ember a jó és rossz közötti különbséget a lelkiismeret által ismeri fel. A lelkiismeret részben az értelmes gondolkozással (logiké dianoja), részben a szívbe adott isteni Logosszal (Logosz Thejosz) egyenlő. A bűnt részben a megtérés (metanoja), részben a zsidó rituális megtisztulási előírások pontos megtartásával lehet levetkezni. A bibliai tanácsokat Alexandriai Philo heteronómia és szinkretizmus nélkül egyedül a kijelentés alapján nyújtja. Ezek a tanácsok a pneumatikusok számára Mózes útján hozzáférhetőek.

Azok, akik a jámbor, helyes életben előrehaladnak, az isteni lelket (pneuma thejon) kapják, ill. a bölcsességet (szophia). Az ember egészen szünergiszta

módon, szigorú kegyességi gyakorlatokkal (ászkeszej) és tudománnyal (matheszej) jut el a tökéletességre. Mivel azonban a zsidó ember számára teljességgel lehetetlen az Istennel való misztikus egység, az „unio mystica”, Alexandriai Philo szerint az így tökéletességre jutott embert a hit (pisztisz) köti össze Istennel. Ez a hit egyben teljes bizalom is Isten gondviselő hűségében. A teljességre jutott hívő még nem bűntelen, de erényei által a kitartás és rendíthetetlenség által uralkodik érzékei felett. A hívő jutalma kívülről nézve a hitvalló bátorság (parrészia), befelé pedig Isten látása (horászisz vagy theória). Az ekszt́ázis kivétel marad. Ennek az állapotnak az elérése a kijelentés közvetett célja a történelemben, amelynek a pogányok megtérítésében kell folytatódnia, amely jele a várt, de még késlekedő végső kinyilatkoztatásnak.

Alexandriai Philo számára magától értetődő volt, hogy ezeknek a tanításoknak a Tórában van az eredete, a prófétákat és a zsoltárokat keveset idézi. Az írásmagyarázatnak a módja, a hermeneutikája, amellyel mindezt eléri, az allegorizálás, amelyiket előzőleg a sztoikus filozófia használt a görög mítoszok magyarázatánál és Arisztobulosz honosított meg a zsidóságban. Amikor Philo a LXX-t úgy allegorizálja és szimbolizálja, hogy belőle és a görög filozófiából egységes rendszert hoz létre, eleget tesz hellenista zsidó kortársai elvárásának azzal, hogy az isteni kijelentést és az értelem törvényszerűségeit összeegyezteti, a Tórát pedig felhasználja a zsidó apologetika céljaira, ugyanakkor abban az igazság első történelmi manifesztációját mutatja fel és bizonyítja.

Alexandriai Philo a Tórán kívül felhasználja Platónt, a sztoikus filozófiát, Cicerót, Senecát és Plutarkhoszt. A Logosz tana is a hellénizmusból való, de önálló bibliai jelleggel felruházva.

Alexandriai Philo örökségét felhasználta a későbbi ókeresztény alexandriai iskola és annak két nagy mestere: Alexandriai Kelemen és Origenész, valamint a „Latin Philo”, Ambrosius és a nyugat legnagyobb ókori teológusa, szent Ágoston is.

Alexandriai Philo mint nagy szintetikus gondolkodó – akiben a zsidó vallásosság és görög gondolkodás egyesül – így lett a késői antik vallásosság példaképévé.

3. Nagy Sándor és utódai

3.1. Nagy Sándor

Nagy Sándor (Pella i. e. 356 – Babilon i. e. 323): a hellén világbirodalom megalapítója (i. e. 336–23). Makedóniai II. Fülöp fia, a nevelője Arisztotelész volt. Meggyilkolt atyja után 20 évesen vette át Makedónia trónját és győzelmes

háborúk sorával Kisázsiától és Egyiptomtól az Indusig egységes birodalmat épített ki (hellenizmus). Halála után hadvezérei (diadokhoszok), akik közül Szeleukosz és Ptolemaiosz dinasztiát alapított (szeleukidák, ptolemaioszok) osztoztak birodalmán.

A Biblia két helyen említi név szerint, amikor a szír szeleukida birodalom kialakulását mondja el: 1Makkabeus 1,1–9 és amikor az elimaiszi templomról beszél: 1Makkabeus 6,2. Nevének említése nélkül Dániel többször is róla szól: a nagy szobor vas lábszára: Dániel 2,33, a harmadik vadállat: Dániel 7,6.17, a kecskebak: Dániel 8,5–8,21, a hatalmas király: Dániel 11,3. Hadseregében sok zsidó harcolt, ezért támogatta a diaszpórák fejlődését. Josephus Flavius elbeszélésének, ti. hogy Nagy Sándor felkereste a jeruzsálemi Templomot, nincs történeti alapja.[19]

3.2. A diadokhoszok

A diadokhoszok (görögül: utódok) Nagy Sándor hadvezérei, akik halála után osztoztak a világbirodalmon. Antigonuszé lett Líkia, Pamfília, Frígia; Antipateré Makedónia, Görögország; Ptolemaioszé Egyiptom (ptolemaioszok); Szeleukoszé Szíria és Babilónia (szeleukidák); Lüzimakhoszé Thrákia; Eumenészé Kappadókia és Paflagónia.

3.3. A szeleukidák

Szeleukidák a Nagy Sándort követő diadokhoszok egyik dinasztiája volt. Nevüket az 1. uralkodóról kapták. I. e. 312–264 között uralkodtak Szíriában és gyakran beavatkoztak Palesztina sorsába is.

1. I. Szeleukosz Nikátor (i. e. 312–281): eredetileg Nagy Sándor seregének volt a vezére. Babilon (i. e. 312), majd Szíria (i. e. 301: az Ipszosz melletti csata) satrapája lett; i. e. 305/4: királyi címet vett föl, és a hellén városok már életében istenségnek kijáró tiszteletben részesítették. Dániel 11,5: az egykori vezérek egyike, aki még Dél királyánál „is erősebb lesz, s hatalmasabb birodalmat szervez, mint a többi ország”.

2. I. Antiokhosz Szótér (i. e. 281–261): I.Szeleukosz fia.

3. II. Antiokhosz Theosz (i. e. 261–246): I. Antiokhosz fia; feleségül vette az egyiptomi királylányt, Bernikét, s első felesége, Laodike, valamint ennek fia – Bernikével együtt – megölte (Dániel 11,6).

---

[19] Josephus Flavius: Antiquitates Iudaicae 11,8.4

4. II. Szeleukosz Kallinikosz (i. e. 246–226): II. Antiokhosz fia. Bernike meggyilkolása miatt háborúba keveredett Egyiptommal (III. Ptolemaiosszal; Dániel 11,7–9).

5. III. Szeleukosz Keraunosz (i. e. 225–223): II. Szeleukosz fia; mielőtt Egyiptom ellen vezetett sikeres bosszúhadjáratát befejezte volna, megölték (vö. Dániel 11,10).

6. III. Nagy Antiokhosz (i. e. 223–187): II. Szeleukosz fia; először vereséget szenvedett Egyiptommal szemben Raphiánál (i. e. 217), de végül győzelemre vitte az Egyiptom elleni harcot. Egyiptom királya, V.Ptolemaiosz feleségül vette Nagy Antiokhosz lányát, Kleopátrát.[20] Vállalkozásait a rómaiak meghiúsították.[21] Egy Elám ellen vezetett hadjárat során halt meg.[22] Az egyiptomi hadjárat idején Júdeában létrejött egy görögökkel rokonszenvező párt.[23] 1Makkabeus 1,10: IV. Antiokhosz apjaként említi.

7. IV. Szeleukosz Philopator vagy Szótér (i. e. 187–175): apjával ellentétben teljhatalmában keményen bánt azokkal a zsidókkal, akik nem a görögökkel rokonszenvező párthoz tartoztak. Az ő uralma alatt történt, hogy Héliodorosz kirabolta a Templomot. Az Oniász és Simon közti ellenségeskedés szintén erre az időre esett.[24]

8. IV. Antiokhosz Epiphanész, III. Antiokhosz fia (i. e. 175–164).

9. V. Antiokhosz Eupator, IV. Antiokhosz fia (i. e. 164–162).

10. I. Demetriosz Szótér, IV. Szeleukosz fia (i. e. 162–150).

11. Alexander Balasz, IV. Antiokhosz állítólagos fia (i. e. 150–145).

12. II. Demetriosz Nikánor, I. Demetriosz fia (i. e. 145–140); pártusok.

13. VII. Antiokhosz Szidetész, I. Demetriosz fia (i. e. 139/8–129).

A Bibliában nem szerepelnek a következők:

14. II. Demetriosz Nikánor (másodszor; i. e. 129–125).

15. V. Szeleukosz, II. Demetriosz fia (i. e. 125).

---

[20] Dániel 11,13–17
[21] Dániel 11,18
[22] Dániel 11,9
[23] Dániel 11,14–16
[24] Dániel 11,20; 2Makkabeus 3,1–4,7

16. VIII. Antiokhosz Grüposz, II. Demetriosz fia (i. e. 125–113).

17. IX. Antiokhosz Züszinekosz, VII. Antiokhosz fia (i. e. 113–95).

18. VIII. és IX. Antiokhosz fiai viszálykodtak a trón körül. I. e. 83: az ország Örményország királya, Tigranész kezére került. Miután a rómaiak Tigranészt félreállították, végül még XIII. Antiokhosz Asziatikosz uralkodott (i. e. 69–64) a rómaiak felügyeletével. I. e. 64: Szíria római provincia lett.

3.3.1. Antiokhosz

Antiokhosz (görögül: „a biztosan álló”): 10 király neve a szeleukidák dinasztiájából. Az Bibliában szerepel:

1. IV. Antiokhosz Epiphanész (i. e. 175–164) III. Nagy Antiokhosz fia, elődjének IV. Szeleukosz Philopatornak testvére. Miután Héliodorosz Szeleukoszt meggyilkolta, Antiokhosz szerezte meg az uralmat, jóllehet a trón unokaöccsét, I. Demetrioszt illette volna meg.[25] Jelleméről meglehetősen kedvezőtlen kép alakult ki. Zsarnok természet volt, excentrikus és kiszámíthatatlan, egyszer már-már pazarlóan bőkezű és az átlagemberrel is megkapóan barátságos, máskor viszont kegyetlen és zsarnoki. Az újabb szerzők többnyire kedvezőbben ítélik meg. Felhívják a figyelmet a római hatásra, amely akkor érte, amikor túszként Rómába került, továbbá arra, milyen szenvedélyesen rajongott a görög kultúráért és vallásért (hellenizmus), harmadszor pedig a királysággal kapcsolatos keleti elképzelésekre, majd rámutat: milyen hellenizáló törekvések fűződnek nevéhez a zsidók körében. Zsidó szempontból csak valláspolitikája szolgált alapul megítéléséhez, miután az „igazságtalanság kútfeje” lett, nem tudott többé semmi jót tenni. Zsidópolitikáját kezdetben azok a már folyamatban lévő hellenizáló törekvések határozták meg, amelyeket a Jeruzsálemben keletkezett görögbarát párt szorgalmazott (Alkimusz). Így amikor első ízben Jeruzsálembe látogatott (i. e. 175), a zsidók a főpappal az élükön ünnepélyesen fogadták. Miután azonban Egyiptomból a rómaiak kiszorították, a zsidók kezdték érezni szeszélyességét (i. e. 167): kirabolta a Templomot, elnyomta az ellenpártot, Coele-Szíriában[26] helytartóit a hellenizálás

---

[25] vö. Dániel 11,21

[26] Damaszkusz kivételével a Dekapolisz városok alapítása nagyjából a Hellén civilizáció korszakában történt Nagy Sándor halála, (i. e. 323) és a Coele-Szíria (szíriai-medence), benne Júdea római meghódítása (i. e. 63) között. Néhányat a Júdea fölött uralkodó Ptolemaida dinasztia idején alapítottak i. e. 198-ig. Másokat később, amikor már a Szeleukida Birodalom uralta a régiót. A városok közül néhány, például „Antiochia” vagy „Seleucia” a hivatalos nevükön (Antiochia Hippos) amely név bizonyítja Szeleukida eredetét. Ezek a városok alapításuktól görögök voltak, saját maguk modellezték a görög poliszt.
A Dekapolisz (görögül: deka, tíz; polisz, város) tíz város csoportja volt a római birodalom keleti határvidékein a Jordánia, Szíria és Palesztina területén. A tíz város csoportja hivatalosan nem szövetség vagy politikai egység, hanem sokkal inkább nyelvi, kulturális, továbbá elhelyezkedés és politikai státusz alapján

meggyorsítására biztatta. A Templomot megszentségtelenítették, a szombatot megszegték, a szent könyveket elpusztították, tiltották a körülmetélést stb. Ha a görögbarát párt először támogatta is, amikor megkísérelte, hogy Zeusz kultuszát Jeruzsálembe bevezesse, általános ellenállást váltott ki.[27] Az atyák vallása ellen intézett támadást a Makkabeusok mozgalma tartóztatta fel. A pártusok elleni hadjárata során Tabéban halt meg, kiskorú fia követte a trónon.[28]

2. V. Antiokhosz Eupator (i. e. 164–162) IV. Antiokhosz Epiphanész kiskorú fia, aki teljesen gyámja, Liziász hatása alatt állt. Unokaöccse, I. Demetriosz Szótér (i. e. 162–150) parancsára Liziász közreműködésével megölték. A Bet-Zacharja közelében vívott csata után Liziász békét kötött Makkabeus Júdással, ennek értelmében a zsidók vallásszabadságot kaptak.[29]

3. VI. Antiokhosz Dionüziosz, Alexander Balasz kiskorú fia. Gyámja, Diodotusz Trifon II. Demetriosz ellenében megtette ellenkirálynak (i. e. 145), de aztán meggyilkolta és magának szerezte meg a trónt (i. e. 139/138?).[30]

4. VII. Antiokhosz Szidetész (i. e. 139/38–129). I. Demetriosz Szótér fia, II. Demetriosz Nikanor (i. e. 145–140 és 129–125) testvére és utóda, Kleopátra férje. Minthogy Szíriában a belső egyenetlenkedések aláásták hatalmát, a zsidók viszont egyre nagyobb jelentőségre tettek szert, Antiokhosz a Trifonnal folytatott harcához különféle kedvezményekkel (korábbi privilégiumok megerősítése, pénzverési jog stb.) igyekezett megnyerni Makkabeus Júdás támogatását. Miután azonban Trifont legyőzte, a zsidók ellen fordult. Ennyiről tudósít a Biblia: 1Makkabeus 15–16. fej. (i. e. 135-ig). I. Johannesz Hürkánosz idejében békét kötöttek. Antiochosaz a pártusok ellen vezetett hadjáratai során halt meg (i. e. 129).

3.4. A ptolemaiszok

Ptolemaioszok, Ptolemeuszok: Egyiptom 31. dinasztiájának (i. e. 323, ill. 305–30) összefoglaló neve és a dinasztia férfi tagjainak személyneve az ősatya, I. Ptolemaiosz Szótér után (diadokhoszok), aki Lagosznak, Nagy Sándor testőrének és hadvezérének volt a fia (ezért más néven: Lagidák). A Bibliában a későbbi könyvek említik őket,[31] de nem lehet biztosan megállapítani, melyik

---

alkotnak csoportot. A Dekapolisz városai a régió görög és római kultúra központjai mely máskülönben nabateus, arámi és héber. Damaszkusz kivételével a Dekapolisz összes városa a mai Jordánia területére esik, egy pedig a Jordán-folyótól nyugatra Palesztinában található (napjainkban Izrael). Minden város bizonyos fokú autonómiával és önigazgatással rendelkezett.

[27] 1Makkabeus 1,57.62

[28] Az egészre nézve: 1,11–6,16; 2Makkabeus 1,13–16; 4,7–9,29. vö. Dániel 7,8–11.24–26 (a 4. vadállat 10 szarva); 8,9–14.23–25 (a kos parányi szarva); 9,26 kk. (évhét-prófécia) és 11,21–45.

[29] 1Makkabeus 6,17–7,4; 2Makkabeus 10,9–14,2

[30] 1Makkabeus 11,39–13,32

[31] Eszter 10; Jézus Sírák Fia prológusa és olykor 1Makkabeus

Ptolemaioszról van szó, annál kevésbé, mivel V.Ptolemaiosz Epiphánész halála (i. e. 180) után a ptolemaioszokat a források más-más sorrendben említik. Palesztina meghódítása, Libanont is beleértve (hajóépítéshez faanyag!) mindig egyike volt az egyiptomi politika legfőbb törekvéseinek. A diadokhoszok idején (Dániel 8,8) a ptolemaioszok és a szeleukidák küzdöttek ezért a területért (Dániel11,6 kk.). Az i. e. III. században Palesztina többnyire egyiptomi uralom alá tartozott; i. e. a II. századtól általában szírek uralkodtak Palesztinában. I. e. 198: Egyiptom végérvényesen elvesztette Coele-Szíriát. VI. Ptolemaiosz Philometor (i. e. 18o/170–145) beleavatkozott az Alexander Balasz és II. Demetriosz közt folyó háborúba (1Makkabeus 10,51–58), és egymást követően mindkettőjüknek pártját fogta. A zsidók iránt barátsággal viseltetett (Oniász), és megengedte nekik (i. e. 160 k.), hogy Leontopoliszban templomot építsenek. Testvére és utóda VIII. Ptolemaiosz Euergetész volt (1Makkabeus 15,16–21). Uralkodását családi viszályok, gyilkosságok és kibékülések jellemezték. Kürénét (Cyrene) is ekkor vesztette el Egyiptom.

Bibliográfia

ALLERHAND, J.: A zsidóság története. Az első szentély pusztulásától a Talmud lezárásáig bibliai bevezetéssel. Budapest (1988)
ARMSTRONG, K.: Jeruzsálem. Egy város – három vallás. Budapest (1997)
BARNAVI, E. szerk.: A zsidó nép világtörténete. Budapest (1995)
BARTHA T. szerk.: Keresztyén Bibliai Lexikon. Budapest (1995)
BRIGHT, J.: Izráel története, Budapest (1993)
BUBER, M.: A próféták hite. Budapest (1991)
DUBNOV, S.: A zsidóság története. Budapest (1991)
FRÖHLICH I.: Az ókori kelet nagyjai. Budapest (1992)
GRAETZ, H.: A zsidók egyetemes története I-V. szerk. Szabolcsi Miksa. Budapest (1907)
GRAVES, R. – PATAI, R.: Héber mítoszok. Budapest (1969)
HAAG, H. szerk.: Bibliai Lexikon. Budapest (1989)
HAHN I.: A zsidó nép története. Budapest (1995)
HAHN I.: A próféták forradalma. Budapest (1988)
HAHN I.–KÁKOSY L.–KOMORÓCZY G.: Az ókor története. II. Az ókori kelet története. – Egyiptom és Elő-Ázsia. Budapest (1974)
HUGHES, G.–TRAVIS, S.: A biblia világa. Jelentősebb események és tanítások kulturális háttere. Budapest (1989)
JUBILEUMI KOMMENTÁR. Budapest (1972)
KECSKEMÉTI Á.: A zsidó irodalom története I-II. Budapest (1994)
KRIVELJOV, I. A.: Ásatások a „bibliai” országokban. Budapest (1969)
de LANGE, N.: A zsidó világ atlasza. Budapest (1996)
MAGNUSSON, M.: Ásóval a Biblia nyomában. Budapest (1985)
MILLER, J. M.–HAYES, J. H.: Az ókori Izrael és Júda története. Budapest (2003) 130-141.
PÁLFY M.–MUNTAG A.–SOLYMÁR P.: Az Ótestamentom világa. Budapest (1973)
POTOK, Ch.: Vándorlások. A zsidó nép világtörténete. Budapest (1994)
RAPCSÁNYI L. szerk.: A Biblia világa. Budapest (1973)
RAPCSÁNYI L. szerk.: Beszélgetések a Bibliáról. Budapest (1978)
RAPCSÁNYI L. szerk.: Jeruzsálem. Budapest (1984)
ROGERSON, J.: A bibliai világ atlasza. Budapest (1994)
RÓZSA H.: Az Ószövetség keletkezése. Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe. Budapest (1986)
TÓTH K.–LENKEY I.: Bibliai atlasz – kortörténeti bevezetéssel. Budapest (1972)